

בסייד
שיעורי "ליל שישי"
בישבה"ק ברכת יצחק

שנה י"ב

פרשת במדבר

האם מוטל ליטול שכר על פעולה שהיה עושה בלא השכר

א. מעשה באדם שקיבל על עצמו מנהג טוב, לסדר הספרים בבית המדרש מידי לילה לעת חצות, והנה באחד הלילות קודם הגיע עת חצות, הגיע אורח לבית המדרש וראה את ספרים מפוזרים בכל עבר, נחה עליו רוח נדיבות ניגש לאחד מיושבי בית המדרש, שבמקרה היה זה אותו אדם שקיבל ע"ע לאסוף הספרים וביקשו שיסדר הספרים במקומם, ותמורת טירחתו ישלם לו סכום כסף. לאחר מן נודע לנדיב הנכבד שאדם זה היה מסדר הספרים גם לולי בקשתו ומעתה רוצה לפטור עצמו מתשלום, נשאלת השאלה האם יכול לפטור עצמו, או דלמא כיון שהתחייב לשלם לו, הוי כמו ששכרו לכך.

מחלוקת הקצות והנתיבות האם שייך לשכור אדם לקיים חיוב

ב. כתב הרמ"א (חו"מ סי' פ"א ס"א) ז"ל מי שאמר לחתנו העשיר תלמד עם בנך, ואני משלם לך, פטור, כיון דלאו עני הוא ובלאו הכי חייב ללמוד עם בנו, יכול לומר משטה הייתי בך. ומבואר שבמקום שהאדם שהתבקש לעשות הפעולה, שמחוייב לעשותה בלא"ה (מצד חיוב האב ללמד את בנו), יכול לומר המתחייב משטה אני ופטור משלם.

ובקצה"ח (ס"ק ד') כתב שמעיקר הדין הגם שאבי הבן מחוייב בדבר, מ"מ אם חותנו מתחייב לשלם לו חל חיוב ממון מדין שכירות, אלא שכיון שמאידך טוען החותן **שלא התכוין** להתחייב לשלם ומשטה הוא בו, לכן פטור משלם. ומכח זה העלה הקצות שאם יודע החותן שבשעת החיוב הוא לא התכוין לשטות בו, אלא התכוין להתחייב בתשלום, וכן אם אומר אתם עדי שבכך מוריד את טענתו שהתכוין לשטות, חייב לשלם לו אפילו שבלא"ה חתנו חייב ללמוד עם בנו (ובענין זה חולק על הש"ך שם).

[ויש להביא ראיה לדברי הקצות מהגמ' בב"מ דף פ"ט ב' העוסקת בענין שהתורה נתנה זכות לפועל לאכול מתבואת בעה"ב כאשר עסוק במלאכת בעה"ב, ואמרו שם שאם הפועל קצץ עם בעה"ב שיכול לאכול, יש לו לחוש שאכילת הפירות הוי כמקח וממילא אסור לו לאכול יותר מפרי אחד בפעם אחת שאל"כ יתחייב במעשר, וברש"י כתב דדמי למקח, וכל הראשונים (רמב"ן ורשב"א ועוד) תמהו שלמה הפסיד חלקו מצד המגיע לו לאכול מצד שהוא פועל. ולא תמהו שלא שייך מקח על דבר שבעה"ב חייב ליתן לו גם לולי שקצב עמו שיאכל, מוכח א"כ ששייך התחייבות גם על דבר שחייב בלא"ה ואכהמ"ל] אך הנתיבות חולק ע"ז וסובר שבכל מצוה שאדם חייב לעשותה בלא"ה, לא שייך חיוב שכירות בזה, והוסיף שהרי ברור שאדם שאמר לחבירו הנח תפילין ואשלם לך, אינו חייב לשלם מכיון שבלא"ה הרי הוא מחוייב לקיים מצות תפילין.

וא"כ בנידון דידן, שמסדר הספרים קיבל ע"ע בקבלה גמורה לסדר הספרים ומחוייב לקיים קבלתו, הנה לדעת הקצה"ח יהיה חייב לשלם לו, כיון שהמתחייב לא ידע מקבלתו וא"כ בודאי לא התכוין לשטות בו, ואילו להנתיבות שסובר שבכל דבר מצוה ל"ש שכירות, יתכן לומר שכיון שחייב לסדר הספרים מצד קבלתו הוי כמו שאר מצות של"ש שכירות בזה.

מחלוקת הראשונים בשוכר אדם שהיה חייב לעשות כן מצד מצוה האם חייב לשלם

ג. והנה בפשטות מחלוקת הקצות והנתיבות מיתלי תלי במחלוקת הראשונים, שהנה מצינו מחלוקת הראשונים בהא דשנינו בגמ' בב"ק (דף קט"ז א') הרי שהיה בורח מבית האסורים והייתה מעבורת לפניו, אמר לו טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו. ובגמ' מבואר טעמו של דין זה, שאומר לו משטה אני בך. דין זה נפסק להלכה בשו"ע (חו"מ סי' רס"ד ס"ז).

ונחלקו הראשונים בפשר דין זה, הרמב"ן הריטב"א והרשב"א (יבמות דף ק"ו א') נקטו שבכל מקום שאדם התחייב יותר מן הראוי, הרי זה פסיקה באונס ואין כאן כוונה להתחייב. אך הראשונים הנ"ל הביאו דעה נוספת (והיא דעת המרדכי בב"ק סי' קע"ד) שמכיון שמחוייב מדינא להצילו מצד השבת אבידה, לא חייבים לשלם לו, בדבר שהיה מחוייב בלא"ה, אך כשכר פועל בטל צריך לשלם. ולכאורה דברי הקצות והנתיבות מיתלי תלי במחלוקת הראשונים הנ"ל, בטעם שיכול לומר משטה אני. ולשיטות הסוברות שמקום מצוה אינו מחוייב לשלם לו, אזי גם באומר לו שילמד עם בנו אינו מחוייב לשלם לו, אפילו אם באמת התכוין לכך.

אמנם יע"י במחנ"א (הלכות שכירות פט"ו) שכתב שמלשון חז"ל שיכול לומר "משטה אני בך" יש לדייק שרק בטוען שלא התכוין לשלם לו מלכתחילה יכול לפטור עצמו אח"כ ולומר שהרי הוא מחוייב בדבר מחמת המצוה המוטלת עליו, אבל אם התכוין לשלם לו לא יכול לפטור עצמו, הגם שהלה מחוייב בדבר. ולפי"ז אין קושיה על הקצה"ח מהני הראשונים הסוברים שבמקום שמחוייב מצד המצוה, אינו חייב הניצול לשלם לו, שהרי הקצה"ח עסק במקרה שבאמת התכוין להתחייב בשעת השכירות. ולפי"ז במקרה דידן שהנדיב התכוין באמת ובתמים להתחייב לשלם שכירותו של אוסף הספרים, לא יוכל לומר, שמכיון שהיה מחוייב בלא"ה לאסוף הספרים, שוב אינו חייב לשלם שכירותו, גם לאותם הראשונים הסוברים שבמקום מצוה, אינו חייב לשלם לו. אך לדעת הנתיבות הנ"ל יתכן שיהיה פטור מלשלם לו.

האם דברי הראשונים עוסקים גם במחייב עצמו מצד קבלה

ד. אמנם יתכן שיש לחלק בין המקרה שעסק בו הנתיבות והני ראשונים הנ"ל, למקרה דידן. באשר במקרה שעסק בו הנתיבות, מדובר באדם שחייב בקיום מצוה מתרי"ג מצות, שבכה"ג ניתן לומר שבדבר שכבר מחוייב מצד המצוה, לא חל התחייבות נוספת, אך במקרה שלפנינו, שאדם לא מחוייב מצד חיוב קיום המצוה המוטל על כלל ישראל, אלא שחייב עצמו בתורת קבלה לדבר מצוה, בכה"ג יודה הנתיבות, שהרי אותו אדם שקיבל על עצמו לאסוף הספרים, יכול להתיר קבלתו, נמצא א"כ שכשהשכיר עצמו לאסוף הספרים, הוסיף חיוב נוסף שלא היה מחוייב קודם, ואזי שייך חיוב תשלומי שכירות.

[ויש לדון באדם שמתחייב לשלם לתלמידיו פרס על לימוד, האם חייב לשלם, לדברי הנתיבות, כיון שמחוייבים גם בלא"ה ללמוד תורה].

חתן שהתחייב לשלם דמי נסיעה לחברו

ה. מעשה בבחור שזכה לבוא בברית האירוסין, שמחת האירוסין אמורה להתקיים הרחק משיבתו, וכיון שחפצו היה לשמוח עם חבריו, התחייב בפניהם, שישלם להם הוצאות הנסיעה לחגיגת האירוסין, והנה במקרה לאחד מחבריו נקבע תור אצל רופא מפורסם בדיוק באותו העיר ואותו היום בו נחגגו

האירוסין, ונשאלה השאלה האם רשאי אותו חבר ליטול מן החתן תשלום הוצאות הנסיעה, באשר גם בלא שמחת האירוסין היה מרחיק נדוד לאותה עיר.

והנה יש לדון ביסוד חיובו של החתן לשלם את מחיר הנסיעה, שהרי לא מדובר שעשה קנין על התחיבותו, וכל התחיבותו נעשתה בדיבורים. והיה מקום לדון שחיוב התשלומין חל מב' פנים, האפשרות הראשונה היא מדין ערבות, והיינו שלמדנו מדין ערב ששייך להתחייב בדברים חיוב ממון לחברו, ויסוד החיוב נובע מכך שאדם הוציא הוצאות על פיו, בהאי הנאה מתחייב לשלם, ומעתה מכיון שחבריו הוציאו ממון של הוצאות הנסיעה על פיו, הרי חייב החתן לשלם להם מדין ערבות.

אך שמעתי מהגרצ"א שטיינברג שליט"א שיש לדון בזה שמכיון שחיוב ערבות תלוי בכך שהלה הוציא הוצאות על פיו, הרי במקום כזה שיש הנאה לחבירו בהשתתפות במסיבת חבירו (כגון שאוכל שם ארוחה טובה וכדומה) הרי לא ניתן לומר שהוציא על פיו הוצאות שהרי בכך קיבל תמורה ושוב לא חל על החתן חיוב ערבות.

ועד"ז יש לומר שבמקום שהיה נוסע לפקוד את בית הרופא באותו מקום בלא"ה, והיה מוציא הוצאות עבור כך, שוב נמצא שלא הוציא הוצאות על פיו בלבד, שהרי היה מוציא בלא"ה הוצאת ממון. האפשרות השניה שמעתי, שיש לחייב את החתן בתשלום לחבריו מדין פועל, והיינו שכמו שחיוב תשלום לפועל חל בדיבור בעלמא, הוא הדין בכה"ג חל על החתן לשלם לחבריו על פעולתם לבוא לחגוג עמו בשמחתו.

אך א"כ נכנסו לנידון הנ"ל בו נחלקו הקצות והנתיבות האם חל חיוב תשלומי שכירות, כאשר אדם היה מחוייב בלא"ה לעשות את הפעולה, שלפי הקצות חל חיוב, ולפי הנתיבות לא חל חיוב. אלא שלפי האמור לעיל שיתכן שכל דברי הנתיבות אמורים רק במחייב עצמו בפעולה שהיה חייב בה מצד מצוה האמורה בתורה, ובמקום שחיוב פעולתו חל רק מכח התחייבות שלו לדבר מצוה, יכול להחיל ע"ע חיוב נוסף, שהרי היה יכול להתיר קבלתו, יתכן שיש לומר גם במקרה שלנו שאינו מחוייב לבוא אצל הרופא, (ואולי יכול גם לבטל הפגישה עם הרופא בכל עת), נמצא א"כ שחייב עצמו בדבר שאינו מחוייב ושפיר חל אצל החתן חיוב לשלם לחבירו שהם פועליו. (וראיתי שהביאו משמיה הגר"ש דבילצקי זצ"ל שהורה שמותר לו ליטול דמי הנסיעה מהחתן).

האם יכול לקיים קבלתו כשעשה כן בתורת שכיר

ו. אך יש לשוב ולדון במעשה של אוסף הספרים, מצד אחר, שהנה זה שקיבל על עצמו לאסוף הספרים בקבלה גמורה, עתה נשכר לאסוף הספרים, ויש להסתפק האם יכול לפטור נדרו בדבר כזה שהתחייב מצד שכירות, שהרי קי"ל שדבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין (כמבואר במנחות דף פ"ב א') ומצינו נידון דומה בתשובות המהרי"ל (סי' קי"ח) שנשאל בדבר אשה שנדרה לילך אצל קברות צדיקים להתפלל, והנה לאחר זמן שכרוה לילך להתפלל אצל קברות צדיקים, נשאלה השאלה קמי המהרי"ל האם יוצאת יד"ח נדרה.

השיב המהרי"ל, שאם הייתה נודרת להוציא מעות עבור הנסיעה לקברי צדיקים, אכן יש לומר שבאם נותנים לה ממון עבור הנסיעה לקברי צדיקים, אינה מקיימת נדרה, באשר התחייבה להוציא מעות ובמקרה זה נמצא שלא הוציאה מעות, אך כיון שהנדר היה שתתפלל על קברי צדיקים, מה בכך שהוסיפו ושכרוה לשם כך. ודימה זאת המהרי"ל להא דקי"ל יוצאים ישראל ידי חובת שמחה בנדריים ונדבות, אע"ג שאילולי שהיה ברשותן נדריים ונדבות, היה עליהן להמציא קרבן מן החולין, מ"מ השתא יוצאים יד"ח.